

Enron Olayı: Muhasebe Hilesi mi, Sistem Hatası mı?*The Case of ENRON : Accounting Fraud or System Failure*Jale SAĞLAR¹Canol KANDEMİR²**ÖZET**

Enron, Soğuk Savaş Sonrası dönemde yeni ekonominin simgesi olan belli başlı firmalardan biri olmuştur, zira büyüme hızı, pazarının büyüklüğü, ürün çeşitliliği, yenilikçiliği ve karlılığı açısından hem rakiplerinden, hem de ortalama endüstri firmalarından daha üstün bir performans düzeyine sahip olmuştur. Enron'un çöküşü, iktisadi ve mali çevrelerde ve iş dünyası genelinde sıradan bir iflas olayı olmanın çok ötesinde değerlendirilmiştir. Ancak yapılan tartışmaların çoğunda, iktisadi ve mali sistemin unsurları birbirinden bağımsız ve hatta ilgisizmiş gibi kabul edilmiştir. Enron olayını, "Titanik Faciası"(zamanının hiç batmayacağı düşünülen büyük geminin ilk transatlantik seferinde batma olayı) ya da "mükemmel fırtına" (seyrek olarak görülen ve tahmin edilemeyen olağandışı koşulların yarattığı doğal afet) olaylarına benzeterek açıklama çabaları da gözlenmiştir. (Arnold ve de Lange, 2004:751;Reinstein ve McMillan, 2004:955). Bu görüşlerin savunucularına göre olay beklenmediktir, bir defalıktır ve tekrarı olmayacaktır. Dolayısıyla, bu bakış açısıyla ancak bireysel suçlar ve/veya suçluları ortaya çıkarmak mümkün olabilirdi ve öyle de olmuştur. Bununla birlikte, Enron olayına daha yakından bakmak sadece Enron'un iç çevresinin değil, dış çevresinin de söz konusu çöküşten sorumlu olduğunu belirlemekte bize yardımcı olmaktadır. Yine, siyaset kurumunun, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların, kitle iletişim araçlarının, denetim şirketlerinin ve müşavir hukuk firmalarının rolü ve etkisinin, genel müdür ve diğer üst düzey yöneticiler, yönetim kurulu ve denetim komitesinden az ya da çok olabileceği, ama her halükarda bir dereceye kadar var olduğu iddia edilebilmektedir. Daha da önemlisi, iktisadi ve mali sistemin bireysel unsurlarının birbirleriyle ilişkili olduğu ve bu içsel ilişkilerin, Enron'un ani çöküşü sonrasında yaşanan ciddi krizde olduğu gibi sistemik hatalara neden olabileceğidir. Bu makalede, daha önce gerçekleştirilmiş olan bazı önemli çalışma ve araştırmalar gözden geçirilerek Enron'un münferit bir olay değil ve fakat sistemik bir hata olduğu ve aynı nedenle benzer hataları önlemek ve üstesinden gelmek amacıyla yapılacak politika önerilerinin (denetim mesleğini güçlendirmek veya yeni muhasebe ve denetim standartları gibi) daha genel bir bakış açısından iktisadi ve mali sistemin bütün unsurlarını ve öncelikle makro ekonomi ve piyasa boyutlarını da içermesi gerektiği düşüncesi savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enron skandalı, kurumsal yönetim, sistemik bileşenlerin etki dereceleri

¹ Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Balcalı/ADANA
E-mail: jsaglar@cu.edu.tr

² Mali Müşavir, E-mail: mircanol@ttmail.com

Enron Olayı: Muhasebe Hilesi mi, Sistem Hatası mı?

The Case of ENRON : Accounting Fraud or System Failure

Jale SAĞLAR
Canol KANDEMİR

ABSTRACT

Enron has been one of the leading firms as a symbol of the new economy during the post-cold war period, and in fact his growth rate, market size, product variety, innovativeness and profitability has been superior to those of both his rivals and other average companies. The fall of Enron has been widely discussed further beyond an ordinary bankruptcy case in the economic and financial circles and in the business world as a whole. However, within the framework of most of the discussions, the components of the economic and financial system have been usually regarded as independent from each other or unrelated at all. It has been observed that the case of Enron was tried to be explained as an event which looks like the Titanic Crash or a perfect storm. According to the proponents of this opinion, the Enron case is an individual, unexpected one and for once only, and it will not be repeated in the future. Therefore, from this point of view individual crimes and/or criminals could have been detected in the crime scene, but nothing else, and they had been as such. On the other hand, having a closer look at the case of Enron helps us find out that not only the inner space but also the outer space of Enron may be held responsible for the outcome in question, the Enron debacle. To continue, it may be claimed that the effect and role of politics, regulatory authorities, mass media, the auditing firms and consulting law firms may be more or less than those of the chief-executive-officer, other executive directors, the board, and the auditing committee, but they are effective under all circumstances. More importantly, the individual components of the economic and financial system are inter-related and the interconnections may give rise to the emergence of a systemic failure like the serious crisis experienced in the aftermath of the sudden fall of Enron. In this article, going over some of the important studies and researches carried out before into consideration, it is argued that the case of Enron is not an individual, but systemic failure, and for the same reason the policy options proposed to overcome and prevent similar failures such as strengthening the auditing profession or newer accounting and auditing standards have to embrace all the components of the economic and financial system in a more general approach including the national economic and market dimensions beforehand.

Keywords: Enron scandal, corporate governance, efficacy of systemic elements

1. Giriş

Enron'dan önce de döneminin koşullarına ve ölçülerine göre büyük şirket skandalları yaşanmış, ancak bunların hiçbirinde Enron'daki kadar kapsamlı, ekonomik ve siyasi sistemin bütün unsurlarını içine alan zincirleme bir yolsuzluk olayı meydana gelmemiştir. Ancak sürekli yükselişte olan boğa piyasaları ve likidite bolluğu, skandalların maliyetlerini hafifletebildiği veya telafî edilebildiği için olağandışı bir dönem yaşandığı fark edilememiştir.

2001 yılının sonlarında başlayan ve 2002 yılının ortalarına kadar devam eden Enron'un çöküş süreci, deyim yerindeyse, dışarıdan sağlam görünen ancak temelsiz bir binanın hızlı ve kontrolden çıkmış çöküşünü andırmıştır. Zamanında ABD'nin yedinci büyük şirketi makamında olan ve yeni ekonominin simgelerinden biri olarak tanıtılan Enron'un çöküşünün aniden meydana gelmesi, ilgili kamuoyu ve özellikle menfaat sahipleri açısından büyük ölçüde beklenmeyen bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Kuruluşundan 2001 yılına kadar olan yaklaşık 16 yıllık dönem (1985-2001) zarfında, aktiflerini 10 milyar dolardan 63.4 milyar dolara çıkaran Enron'un yükselişi gibi çöküşü de çok hızlı yaşanmış ve o ana kadar ABD'de kaydedilen en büyük şirket iflası olarak tarihe geçmiştir. Arnold ve de Lange'nin belirttiğine göre(2004:752), Enron olayının ABD ekonomisine maliyeti 64 milyar dolar olarak tahmin edilmiş ve bu büyük olayın ABD milli gelirini, izleyen iki yıllık süreçte % 0.67 azalttığı hesaplanmıştır. Üretim kaybı 35 milyar dolar olmuş, ABD'de 4.500, (Arnold ve de Lange, 2004:752), dünyada 85.000 (McMillan, 2004:944) kişi işsiz kalmıştır.

Zaman içerisinde yolsuzluk olaylarının bireysel firma bazından sektörel baza ve ekonomi geneline yayılma eğilimi içinde olması vurgulanmaktadır (Unerman ve O'Dwyer, 2004:984). Sistemin bütün unsurları, görev ve sorumluluklarını şu ya da bu derecede ihmal ettiği veya kötüye kullandığı için piyasa sistemine ve bu sistemdeki şirketlere karşı geniş çaplı bir güvensizlik oluşmuştur. Yatırım araçlarına, piyasalara ve muhasebe-denetim gibi uzman sistemlere güven olmadığında modern yaşam zorlaşmaktadır. Çünkü, insanlar hem pek az konuda uzmanlık düzeyinde bilgi sahibi olabilmekte, hem de doğrudan gözlem yaparak bilgi sahibi olmaları imkansızlaşmaktadır. Bu nedenle, güven, sistemin bir unsuru olarak görülmekte ve onun etkinliğini doğrudan etkilemektedir. Hatalar ve hileler olsa bile bunların atipik olduğu, önlenilebileceği ve cezalandırılacağı izlenimi verilebilir ise, güven devam edecektir. Güven kaybolduğu zaman ise, sisteme çeşitli tepkiler verileceği kesindir. Enron olayı, piyasalar ve uzman sistemler üzerinden sistemin riskinin sınırlı olmadığını ve kontrol edilemeyeceğini düşündürmüş, bu da olayın üzerine ayrı ciddiyet ile gidilmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada olayın bütün unsurları analiz edilmeye çalışılacak; olayın münferit bir mahiyet mi, sistemik bir mahiyet mi taşıdığı tartışılacaktır. Çalışma, Enron literatürünün gözden geçirilmesi suretiyle olaydan dersler çıkarılmasını amaçlamaktadır.

2. Enron'un Doğuşu ve Çöküşü

Enron'un kuruluşu ve genişlemesi, doğal gaz piyasaları ve ABD ekonomisindeki gelişmeler ile ilişkilendirilerek özetlenebilir (Healy ve Palepu, 2003:4). Buna göre Enron, 1985 yılında iki doğal gaz dağıtım firmasının birleşmesi ile kurulmuş ve ABD'nin en uzun boru hattı şebekesine sahip olmuştur. 1980'e kadar istikrarlı bir yapıda olan doğal gaz piyasası, bu tarihteki serbestleştirme (deregulation) düzenlemeleri ile birlikte spot piyasa işlemlerini daha kolay gerçekleştirmiş ve sonuçta uzun vadeli "al ya da öde" (take-or-pay) sözleşmeler yerine spot piyasa işlemleri artmaya başlamıştır. Enron daha hızlı büyümek amacıyla çeşitlenme stratejisi izlemeye karar vermiş ve doğal gaz ticareti ile ilgilenmeye başlamıştır. Doğal gazdaki iş modelini; elektrik, kömür, çelik, kağıt, kağıt hamuru, su ve geniş band fiber optik kablo endüstrilerinde de finansal aracı ve piyasa düzenleyicisi olmak için uygulama yoluna gitmiştir. 2001'de Enron, uluslararası ölçekte boru hatları, elektrik tesisleri, kağıt fabrikaları, geniş band varlıkları, su tesisleri işleten ve söz konusu ürün ve hizmetlerin finansal piyasalarda ticaretini yapan bir grup haline gelmiştir. Doğal gaz piyasalarındaki kural dışılaşma, genellikle fiyatları düşürmesine ve arzı genişletmesine rağmen gaz fiyatlarındaki değişkenliği arttırmıştır. Bu noktada Enron, aynen ticari bir banka gibi çalışması öngörülen bir gaz bankası kurmuş, doğal gaz tedarikçileri ve tüketicileri arasında aracılık hizmeti yapmaya ve kullanıcılara uzun vadeli sözleşmeler teklif etmeye başlamıştır. Enron, sözleşmelere göre teslimatlar yapmak ve spot piyasalardaki dalgalanmaların neden olduğu riskleri azaltmak amacıyla üreticiler ile uzun vadeli sabit fiyat düzenlemelerine girmiş ve swap, forward ve futures sözleşmeler gibi finansal türevler kullanmıştır. Söz konusu işlemlerin çoğunu fonlayabilmek için ise özel amaçlı varlıklar olarak bilinen bilanço dışı finansman araçlarına başvurmuştur. 1999'da sanal ticaret modeli olan EnronOnline'in kurulmasıyla finansal sözleşmeleri yönetmek ve pazarlamak için yeni bir platform yaratmıştır. 2000 yılında bütün işlemlerin %50'sinin bu yolla gerçekleştirildiği saptanmıştır. 1990'ların sonunda, "ağır varlıklar, ancak bilgi üretiminde yararlı ise elde tutulmalıdır." anlayışından hareket ederek varlıklarını hafifletme stratejisi izlemeye başlamış ve sonuç olarak sahip olduğu boru hattı kapasitesinin 20 katına varan finansal işlemler gerçekleştirmeye başlamıştır. Enron, özellikle enerji piyasalarının özelleştirildiği piyasalara girmiş, Doğu Avrupa, Afrika, Orta Doğu, Hindistan, Çin, Orta ve Güney Amerika'da çeşitli enerji projeleri ve yatırımları gerçekleştirmiştir. Öte yandan, yeni ve gelişen pazarlar sadece fırsatlar içermemektedir, aynı zamanda ve özellikle siyasi riskler içermektedir. Söz konusu risklerle beraber, gaz piyasalarına rakiplerin hızla girmesi Enron'un hakimiyetini zayıflatmış, yaşanan rekabet karlılığı önemli ölçüde düşürmüştür. (Healy ve Palepu, 2003:4-9) Enron'un çöküşü ulusal ve uluslararası piyasalardaki olumsuz gelişmelerden başlamış, şirket muhasebe hile ve manipülasyonları ile çöküşü ertelemeye çalışmıştır.

Bu sürecin sonunda çöküşün yeni rakiplerin Enron'un bulunduğu pazarlara girmesi ile eşzamanlıdır ve Enron'un liderliği, piyasalara yeni rakiplerin girmesi ile aşınmış, kar marjları daralmış ve rekabetçi üstünlük kaybolmaya başlamıştır (Arnold ve de Lange, 2004:756). Şirket piyasa liderliğini devam ettirebilmek için daha çok borçlanmış, bu ise Enron'u enerji ticareti yapan bir şirket olmaktan çıkararak spekülasyon bir ihtiyat fonuna dönüştürmüştür. Piyasaların gerileme eğilimi içine girmesi ve 2000'lerde dünya

ekonomisinde durgunluk işaretlerinin ve ayı piyasalarının görülmeye başlanması ile Enron'un yüksek seviyedeki borçları çevrelemeye duruma gelmiştir. Enron'un likidite krizi, ayı piyasalarına bağlı olarak Enron hisse senetlerinde görülen düşüşlerle daha da kötüleşmiştir. (Arnold ve de Lange, 2004:756-57)

Enron'un yatırımlarındaki meydana gelen değer düşüklükleri ise, finansal piyasalarda yaşanan olumsuzlukları tamamlayan sınai ve ticari başarısızlıklardır. 2001 yılında Enron'un su faaliyeti (Azurix) 287 milyon dolar, geniş band yatırımları 180 milyon dolar ve diğer yatırımlar 544 milyon dolar değer kaybetmiştir (Healy ve Palepu, 2003:12). Toplamda bu rakam, Enron'un 1998-2000 döneminde yaptığı sabit yatırımların % 22'sine ulaşan önemli bir büyüklüğe erişmiştir. Yine, 2001'de 1.9 milyar dolara mal olan bir elektrik santralının 1.1 milyar dolara zarar ederek elden çıkarılması olayı yaşanmıştır. Değeri düşen varlıklar ve zararlar Enron'un dış piyasalardaki ticari iş modelinin sürekliliği konusunda kuşku uyandırmıştır. (Healy ve Palepu, 2003:12)

2. Enron Skandalının Muhasebe ve Denetim Açısından İncelenmesi

Enron olayı sadece sonuçlarıyla değil, nedenleri ve yöntemleri ile beraber tanımlandığında, olay bir muhasebe hilesi görünümündedir. Enron olayındaki bütün unsurların birleşiminden bir ekonomik suç tanımı yapılabilir (Rezaee, 2002:281):

- Bu suçun **mimarları**, yönetim kurulu başkanı, genel müdür ve mali işler müdürüdür.
- Suçun işleyişindeki **yöntemler**, borcu gizlemek, kaynak yaratmak ve kazancı şişirmek amaçlarıyla bilinçli olarak özel amaçlı varlıklar oluşturmaktır.
- Suçun **yönlendirilmesi**, yatırımcıları şirketin borcu ve karlılığı konusunda yanlış yönlendirmek ve etkinlikten uzaklaşarak aldatmaktır.
- **İzleme(gözetim)** eksikliği, kurumsal yönetim ve denetim işlevidir.
- **Sonuçları**, iflas başvurusu, hissedarlarca açılan 20'den fazla dava ve piyasa değerinde meydana gelen 60 milyar dolardan fazla kayıptır.

Bu olayda, bağımsız denetim firması ve denetimin yeri, yukarıda resmedilen ve Enron veya diğer herhangi bir firmayı çevreleyen zincirin "gözetim" halkasında yer almaktadır. Özellikle mali bilgilerini kamuya açıklama yükümlülüğü olan halka açık firmaların finansal raporlama süreçleri doğrudan ve dolaylı gözetim altında tutulmaktadır. Doğrudan gözetim, devletin denetleme ve düzenleme yetkisi olan kuruluşları, bağımsız denetim firmaları, ilgili işletmenin denetim komitesi ve yönetim kurulunca yürütülürken; dolaylı gözetim, ilgili işletmeyi hissedarlar adına ve aracı kurum sıfatıyla izleyen mali analistler, kurumsal yatırımcılar ve yatırım bankaları tarafından yerine getirilmektedir. (Rezaee, 2002, 284)

Hileleri ve diğer ihlalleri önleyecek yasa ve kuralların mevcudiyetinde dahi bireysel yararı azamileştiren kararlarla toplum refahı kendiliğinden gerçekleşmemektedir. Bunun

en önemli nedenlerinden birisi, hissedarların işletmenin yaptığı yatırımlar ve diğer işlemler üzerinde etkili kontrol sahibi olamamalarıdır. Yönetim ve işletme ayrımı gerçekleşmeden önce işletme sahipleri işletmelerini kendileri yönetmiş, bu çerçevede sahipler sadece kendi adına davranmış ve devletin dışında kalan paydaşlar adına davranmak, onları temsil etmek durumunda olmamışlardır. Bu ayrım gerçekleştikten sonra ise mülkiyet çok sayıda hissedar arasında dağılmış ve böylelikle işletmenin kontrol edilmesi zorlaşmıştır. Kontrol zaafiyeti, yöneticilere hissedarlar ve diğer paydaşlar aleyhine haksız zenginleşme imkanı vermiştir. (Carson, 2003:392)

Enron'un yöneticileri ve Arthur Andersen'in muhasebeci ve denetçileri yaptıkları hileli işlemlerle toplumun çıkarlarına büyük ölçüde zarar vermişlerdir. Enron olayında, gözetimin yalnız bağımsız denetim ayağı değil, doğrudan ve dolaylı diğer bütün ayakları ciddi derecede aksamış ve sonuç olarak beklenmeyen ama öngörülebilir bir çöküş meydana gelmiştir.

3. Enron Olayında Hileli Muhasebe Uygulamaları

Enron olayında hata, hile ve manipülasyonlar iki önemli sorun alanında toplanmaktadır. Denilebilir ki, bu iki sorun alanı yok edilebilseydi, Enron olayı yaşanmayacaktı.

Bunlardan birincisi, makul değer muhasebesinin neden olduğu ikili muhasebe sistemidir. Bu sistem hipotetik gelecek yöntemini içermektedir ve sözgelimi 10 yıl belirli bir fiyattan enerji satılacağı öngörülerek, bugünkü mali tablolara hesaplanan karı kaydetmek mümkün olmaktadır. Makul değer muhasebesinin üstünlükleri de vardır, zira geçerli ve güncel değerlendirme bilgilerinin elde edilmesi mümkün hale gelmekte, ölçme ve raporlama konusunda yenilikler getirmekte, yönetim etkinliğinin sağlanmasında yardımcı olmakta, saydamlık ve tam açıklama uygulamalarını geliştirmektedir. Diğer yandan, iyi tasarlanmış ve etkin kontrol sistemlerinin bulunmaması, bu yöntemin kötüye kullanılması noktasında büyük fırsatlar yaratmıştır. Mevcut kontrol sistemleri, tarihi maliyet muhasebesi çerçevesinde yeterli koruma ve önleme işlevlerini yerine getirebilmektedir, ancak bunlar makul değer muhasebesine uygun değildir. Söz konusu ikili (hibrid) muhasebe sistemi, raporlama sisteminin tutarlılığını çarpıtmakta, gelirin, karın ve genel olarak mali tabloların makyajlanmasına izin vermekte ve mevcut kontrol sistemlerinin etkinliğini düşürmektedir. İç kontrol sistemi, makul değer muhasebesi uyarınca hazırlanan mali tabloların dürüst olarak sunulması konusunda yeterli olamamaktadır, çünkü cari piyasa değerleri ya da makul değer muhasebesinin belirlediği değerleri onaylayabilecek referanslardan yoksun bulunmaktadır. (Barlev ve diğerleri:354)

Makul değer muhasebesi, karmaşık ve uzun vadeli enerji sözleşmeleri ile ilgili işlemlerin bugünkü değer üzerinden kaydedilmesini ve yönetimin gelecekteki kazançları tahmin etmesini gerektirmiştir. Bu yaklaşım, Enron yönetiminin gelecekteki faiz oranları ve enerji fiyatlarını tahmin ederek gelirlerini tahakkuk ettirmesinde kullanılmıştır. Bu sözleşmelerin yerine getirilmesi ve sözleşme ile ilgili maliyetler konusunda ciddi sorunlar olmasına karşın gelir, gelecekteki nakit akımlarının bugünkü

değeri olarak kaydedilmiştir. Geleneksel muhasebe yaklaşımında yapılan kayıtlar, kayıtlı muhasebe değerleriyle ekonomik gerçeklik arasındaki farkın açılmasına neden olduklarından makul değer kaydedilmesinde zorluk yaşanmaktadır. (Healy ve Palepu, 2003:9) Tahminler gerçekçi olmayan, doğrulanması zor ve geniş ölçüde takdir yetkisi kullanılan varsayımlara dayandırılmıştır. (Tonge ve diğerleri, 2003:9) Makul değer muhasebesi, Enron'a, uzun vadeli enerji sözleşmelerinden elde edilecek gelecek yıllardaki gelirleri cari yılın geliriymiş gibi kaydetme imkanı vermiştir. Ancak bu gelirler cari yılda tahsil edilmemiştir ve gelecek dönemlerde ilgili yıla kadar tahsil edilmeden kalacaktır.

Uygulama sayesinde, Enron gelirlerini gerçekte olduğundan daha yüksek göstermiştir. Örneğin 1999'da Enron, Güney Amerika'da daha yapımı süren bir boru hattı projesine dayalı olarak 65 milyon dolar gelir kaydetmiştir. (Sridharan ve diğerleri, 2002:281) Makul değer belirlenmesinde enerji sözleşmeleri ve bu sözleşmelere dayalı türev araçları olan şirketler geniş bir hareket alanına sahip olmuşlardır. Sonuç olarak, tahakkuk etmemiş gelirler ve giderler kar/zarar hesabına aktarılmıştır. (Arnold ve de Lange, 2004:756) Oysaki gelir tablosu ilkelerine göre, şarta bağlı olaylardan kaynaklanan ve makul bir şekilde gerçeğe yakın olarak tahmin edilebilen gider ve zararlar tahakkuk ettirilerek gelir tablosuna yansıtılır. Şarta bağlı gelir ve karlar için ise, gerçekleşme ihtimali yüksek de olsa herhangi bir tahakkuk işlemi yapılmaz, dipnotlarda açıklama yapılır. (Çaldağ, 2004:9-10)

Enron'da ikinci sorun alanı, özel amaçlı varlıklar ve konsolidasyon ile ilgili standartların uygulanmasında görülmektedir. Healy ve Palepu'ya göre (Healy ve Palepu, 2003:9 ve 11), Enron özel amaçlı varlıkları, belirli varlıkları (örneğin doğal gaz rezervleri) fonlamak ve bu varlıklar ile ilgili riskleri yönetmek amacıyla kurmuştur. Özel amaçlı varlıklar, bir sponsor firma tarafında kurulan, fakat bağımsız ortaklar ve dış kaynaklarla fonlanan mekanizmalardır. Finansal tablolara yansıtılırken, özel amaçlı varlıkların spondordan ayrı bir tüzel kişilik olduğunu belirlemek amacıyla bir dizi kural getirilmiştir. Bunlara göre, bağımsız üçüncü taraf olan ortakların, özel amaçlı varlıklarda önemli tutarda sermaye payının olması (riske atılması) gerekmektedir ve bu pay özel amaçlı varlıkların toplam borç ve öz kaynağının (dolayısıyla varlıklarının) en az % 3'ü olarak yorumlanmıştır. Bağımsız üçüncü taraf ortakların özel amaçlı varlıklarda % 50'den fazla kontrol hissesini elinde bulundurması da diğer bir koşuldur. Eğer bu kurallar yerine getirilmiyorsa, özel amaçlı varlıklar sponsor firmanın faaliyetleri ile konsolide edilmek zorundadır. Enron, uzun vadeli sabit sözleşmeler çerçevesinde tüketicilere ve kamu kuruluşlarına doğal gaz vermeyi öngören ve çoğunlukla doğal gaz üreticileri ile yapılan forward sözleşmeler satın almak için 3.000'e yakın özel amaçlı varlık kurmuştur. Birçok özel amaçlı varlık da, esas olarak finansal raporlama amaçlı olarak yapılandırılmıştır. % 3 kuralı, şeklen 2001 sonlarına kadar ihmal edilmemeye özen gösterilmiş ve bu sayede özel amaçlı varlıkların Enron ile konsolidasyona girmesinden kaçınılmıştır. Enron'un bilançosunda borçlar olduğundan düşük, öz kaynaklar ve kar olduğundan yüksek gösterilebilmiştir. Özel amaçlı varlıklar yüzünden 1997-2000 döneminde karın % 23'üne ve borçların % 6'sına ulaşan düzeltmeler yapılmak zorunda kalmıştır. (Healy ve Palepu, 2003:9 ve 11)

Özel amaçlı varlıklara ait mali tablolarının sponsorun mali tabloları ile konsolide edilmesi veya sponsorun mali tablolarının dışında tutulması ve özel amaçlı varlıklar ile yapılan işlemlerin bağımsız üçüncü taraflarla yapılan işlemler gibi değerlendirilip değerlendirilmemesi en önemli muhasebe sorunları olarak gözlenmektedir. (Hartgraves ve Benston, 2002:245) Özel amaçlı varlıklarda sponsor, çoğu zaman kendi varlıklarının bir kısmını sermayesinde hiç payının bulunmadığı özel amaçlı varlığa devretmekte ve bunun karşılığında da borçlanma/ortaklık aracı, özel amaçlı varlığın gelecekteki faaliyetleri sonucunda oluşacak faydaya katılım hakkı, kiralama hakkı gibi getiriler elde etmektedir. Sponsor, çoğu özel amaçlı varlık uygulamasında bilanço dışı finansmana olanak vermek ve konsolidasyon zorunluluğunun etrafından dolanmak amacıyla özel amaçlı varlığın sermayesinde pay sahibi olmamakta ve özel amaçlı varlığın faaliyetleri üzerindeki kontrolünü, kuruluş safhasında esas sözleşme vb. belgelere konulan hükümler aracılığıyla sağlamaktadır. (Artunç, 2002:5)

Enron olayında, özel amaçlı varlıkların konsolidasyonu ile ilgili kurallar esnektir ve oldukça az sayıdadır. İlk olarak kullanılmaya başlandığı 1980'lerin başlarında, zayıf sermaye yapılarına karşın özel amaçlı varlıklar, ticari alacaklar gibi varlıkların nakde dönüştürülmeleri için tasarlanmışlardır. Özel amaçlı varlıklara satılan alacaklar genellikle nakit tahsil edilmiş, ilgili varlığın değeri ve satıştan kaynaklanan kar/zararın tespitinde bir zorluk yaşanmamıştır. Sponsor kuruluş, özel amaçlı varlığın borçlarını garanti etse de, bunun bir yükümlülüğe dönüşme olasılığı, bağımsız üçüncü taraflarca sağlanan sermayenin olası zararları karşılamakta yeterli olması dolayısıyla düşük düzeyde kalmıştır. Bu nedenle, konsolidasyon yapılmaması herhangi bir sorun yaratmamıştır. Zaman içinde, özel amaçlı varlıklar, tesisler, makina ve cihazların satın alınmasında veya satılıp geri kiralanmasında da kullanılmaya başlanmıştır. Enron'un özel amaçlı varlıkları kullanmasındaki esas sorun ise, zayıf sermaye yapılarına sahip olmalarına karşın, Enron'un bu alandaki az sayıda kurula sadece şeklen uyarak, kurduğu özel amaçlı varlıkları konsolide etmemesindedir. Enron'un fiilen bütün riskleri üstlendiği özel amaçlı varlıklar dahi konsolidasyona tabi tutulmamıştır. (Hartgraves ve Benston, 2002:256-257)

Enron, özel amaçlı varlıkları iştirak gibi değil de, bağımsız tüzel kişiliklermiş gibi yapılandırmıştır. Eğer bu ortaklıkları iştirak olarak kursaydı, SEC daha ayrıntılı açıklamalar yapılmasını ve daha katı muhasebe yöntemleri uygulanmasını isteyebilecekti. Enron, özel amaçlı varlıkları SEC'in sıkı gözetimi ve şüpheliğinden kaçırarak için bağımsız denetim firması Arthur Andersen'den ve hukuk müşaviri Vinson & Etkins'den teknik destek almıştır. Özel amaçlı varlıklar, özde ve ekonomik amaçları açısından iştirak olmasına rağmen, sözde ve yasal olarak bağımsız ortaklıklar gibi gösterilmiştir. Özel amaçlı varlıklara sermaye koyarak katılan üçüncü taraflar, ya Enron tarafından sahip olunan, ya Enron tarafından fonlanan ya da Enron tarafından çeşitli nakdi ve aynı güvenceler verilen şirketler olmuştur. (Sims ve Brinkman, 2003:255 ve 245-46) Başka bir anlatımla, özel amaçlı varlıklar Enron tarafından kontrol edilen ve ilişkili kuruluşlar haline getirilmiştir.

Özel amaçlı varlıklar, Enron tarafından likidite krizini aşmak amacıyla da kullanılmış, bu çerçevede şirket sorunlu varlıklarını özel amaçlı varlıklara kaydırmış ve bunlardan ileri gelen zararlar Enron mali tablolarının dışına çıkarılmıştır. Özetle, özel amaçlı varlıklar ve hisse senedi opsiyonları ile yapılandırılan karmaşık finansman tekniklerinin amaçları daha az vergi vermek, daha az bilgi açıklamak ve konsolidasyondan kaçınmaktır. (Arnold ve de Lange, 2004:754-7) Enron özel amaçlı varlıklara varlık satarak karını yükseltmiş, daha doğru bir ifadeyle olduğundan daha yüksek göstermiştir. Özel amaçlı varlıklar, Enron borçlarının bilanço dışına çıkarılmasına da aracı olmuşlardır, zira Enron açısından daha borçlu bir bilanço, borç/öz kaynak oranını yükselterek sermaye maliyetini arttıracaktır. (Sims ve Brinkman,2003:245-246) Varlıklar özel amaçlı varlıklara satılarak bilanço dışına çıkarıldığında, varlık karlılık oranları kendiliğinden ve yapay olarak artmaktadır. (Tonge ve diğerleri, 2003:6)

Özel amaçlı varlıkların yapılandırılmasındaki yanlışlıklar, Enron'un özel amaçlı varlıklar ile ilişkilerini eksik bir biçimde açıklanması ile devam etmiştir. Kamuya yapılan açıklamalarda Enron, likiditesini kaybetmiş yatırımlarındaki risklerini özel amaçlı varlıklar ile gerçekleştirdiği işlemler ile korumaya aldığını ifade etmiştir, ancak yatırımcılar, özel amaçlı varlıkların riski korumak için Enron hisse senetlerini ve mali garantilerini kullandığını öğrenememişlerdir. (Healy ve Palepu, 2003:11)

4 Enron Olayında Bağımsız Denetçi Faktörü

Arthur Andersen, Enron olayının önemli suç ortaklarından biridir. Bu nedenle, Enron olayının, kimi zaman Enron ve Andersen olayı olarak adlandırıldığı gözlenmektedir. Arthur Andersen, Enron'un sadece dış denetçisi değil, aynı zamanda iç denetçisi ve yönetim danışmanıdır. (Sridharan ve diğerleri, 2002:278) (Tonge ve diğerleri, 2003:12)

Enron olayını analiz ederken önce denetim piyasasını anlamaya çalışmak gerekmektedir, çünkü Arthur Andersen'in yaşadığı bütün sorunlar, ikilemler, çıkar çatışmaları ve diğer değişiklikler tüm büyük ve/veya küçük denetim firması tarafından da az ya da çok yaşanmıştır. Bu çerçevede, özellikle 1970'lerde gerçekleşen iki önemli değişiklik, denetim piyasalarını da derinden etkilemiştir. Healy ve Palepu'nun sözünü ettiği (Healy ve Palepu, 2003:15) iki değişiklik, denetim kuruluşlarını, maliyetlerini kısımları ve yeni gelir kaynakları aramaları konusunda baskı altına almıştır. Bunlardan birincisi ile, ABD Federal Ticaret Komisyonu, büyük denetim firmalarının oluşturduğu oligopol gücünü kırmak amacıyla reklama ve sert rekabete izin vermiştir. İkinci değişiklik ile de, yatırımcıların yatırım kararlarını alırken tartışmalı muhasebe bilgilerine güvendiklerini kanıtlama zorunluluğu kaldırılmış, bunun yerine sadece hisse fiyatına bakarak karar aldıklarını, bunun da yanıltıcı açıklamalara dayanarak yapıldığını iddia etmelerinin yeterli olacağı şeklinde bir yasal düzenleme yapılmıştır. Bu durum, denetçiler için dava edilme ve tazminat riskini çarpıcı biçimde arttırmıştır.

Denetim firmaları yeni iş ortamına birkaç yolla uyum sağlamaya çalışmışlardır. İlk olarak, denetimlerdeki değişkenliği azaltmak amacıyla standart oluşturuculardan mekanik muhasebe ve denetim standartları talep etmişler, standart denetim işlemleri ve

süreçleri geliştirmişlerdir. Bu yaklaşım denetim maliyetlerini azaltmış ve dava edilmesi durumunda denetçilere bir savunma gerekçesi olmuştur. Diğer yandan, denetçiler işlerini mesleki takdirlerini kullanmayı gerektiren geniş bir açıdan değil, daha dar bir açıdan görmeye eğilimli olmuşlardır. Mekanik ve standart denetimlerden sağlanan gelirlerin sürekli düşüş göstermesi üzerine denetim firmaları sürümden kazanma stratejisi ile denetim için yeni müşteriler bulmaya ve mevcut müşterileri korumaya çalışmışlardır. Denetim firmaları ayrıca, ana faaliyetleri için söz konusu olan yoğun rekabetin olumsuz etkilerini ve yükselen dava risklerini hafifletmek amacıyla yüksek kar marjına ve büyüme oranına sahip olan danışmanlık hizmetlerine girmeye başlamışlardır. Mekanik ve standart denetimler, ayrıca yetenekli insanların denetim mesleğini çekici bulmamalarına, müşterilerin denetimlere değer yaratan bir faaliyet olarak değil sadece yasal bir yükümlülük olarak bakmalarına, yatırımcıların denetimden geçmiş mali tablolara güvenmemelerine, kamuoyu ve kural koyucu kamu kuruluşlarının ise denetçilerin müşterilerine fazla bağımlı olduklarını düşünmelerine de yol açmıştır. (Healy ve Palepu, 2003:15-16) (Hake, 2005:598) Mekanik ve standart denetimlerin dava riskini yönetme stratejisi olarak işlevsel olmadığı ise Enron olayından sonra Arthur Andersen'in yaşadığı yasal süreçten anlaşılmıştır.

Denetim piyasasındaki ikinci önemli değişiklik, toplam gelir pastasının denetim ve denetim dışı gelirler bileşiminin önemli ölçüde tersine çevrilmesi olmuştur. Wheat'e göre (2002:36), denetim büyüme potansiyeli olmayan sınırlı bir piyasa iken yönetim danışmanlığı büyüme potansiyeli yüksek olan bir piyasa olarak algılanmaktadır. Denetim ücretleri yıldan yıla fazla değişiklik göstermemekte, yönetim danışmanlığı ücretleri ise işletme karlılığı ve büyümesiyle artmakta ve yönetim danışmanlığı büyük denetim firmalarının daha çok hizmet verebilecekleri bir faaliyet alanı niteliğine bürünmektedir. Bu nedenle, denetim firmaları daha yüksek büyüme potansiyelini görerek yönetim danışmanlığı hizmetlerini elde etmek ve elde tutmak amacıyla müşteri işletmeler ile fazla samimi ilişkiler geliştirebilmektedir. Sonuç olarak, tam bir çıkar çatışması yaşayan denetim firmalarının denetim sorumluluğu, danışmanlık hizmetleri kapma isteğine yenik düşmektedir. (Wheat, 2002, 36) Diğer yandan, müşteri işletmeler, denetçiyi görevden uzaklaştırma durumunda hem daha fazla dikkat çekeceği ve kendileri için daha olumsuz bir imaj çizeceği için, bunun yerine denetçiyi danışmanlık görevinden kolaylıkla uzaklaştırma tehdidini kullanmaktadır. (Arnold ve de Lange, 2004:760)

Yukarıda değinildiği gibi, denetim hizmetlerinin karlılığını kaybetmesi üzerine, denetim kuruluşları danışmanlık hizmetlerine yönelmişler ve hatta denetim çalışmalarının sağladığı yakınlık ilişkilerini danışmanlık hizmetlerini kapmak için araçsal olarak kullanmışlardır. Reinstein ve McMillan (Reinstein ve McMillan, 2004:958-59), bu gelişmenin yanında, denetim kuruluşlarının ortak sayılarının azaldığını ve daha az ortağa daha çok iş baskısı ortaya çıktığını belirlemişlerdir. İşini korumak için danışmanlık hizmeti sunmak zorunda olan denetçi ortaklar tarafsızlığını ve nesnellliğini kaybetmişlerdir. Danışmanlık hizmeti sunmakla uğraşmak zorunda olan denetçiler hile risk faktörlerini gözden kaçırmaktadır. Yine, denetçiler denetim çalışmalarında, çoğu zaman finansal olmayan bilgileri dikkate alamamaktadır. Kıdemli denetçiler, zaman zaman risk değerlendirmesinde çok deneyimsiz olan genç denetçilerin yöntemlerine

güvenmektedirler. Zaman kısıtlamaları ve yetersiz bütçe kaynakları da denetçilerin uygunsuz risk değerlendirmeleri yapmalarına ve kalite kontrol faaliyetlerini önemsememelerine neden olmaktadır. Sonuç olarak, yüksek düzeyde ve deneyimli denetim personeli dikkatlerini denetim hizmeti vermekten çok denetim dışı hizmet pazarlamasına yoğunlaştırmakta ve bu nedenle önemli risk faktörlerine dikkat etmemektedirler. (Reinstein ve McMillan, 2004:958-59)

Wheat (2002:38), düzeltmeler ve danışmanlık hizmetlerinin olumsuz etkileri arasında ilişki kurmakta ve denetim sorumluluğunun yönetim danışmanlığına göre ikinci planda kalmasına kanıt olarak müşteri işletmelerin yaptığı kar düzeltmelerini göstermektedir. Wheat'e göre, 1998-2000 döneminde, Arthur Andersen'in denetlediği firmaların yaptıkları kar düzeltmeleri 1998'de 158'den, 2000'de 233'e çıkmış, yani %47 artış göstermiştir. Düzeltmeler, bir muhasebe hatasının varlığına işaret etmektedir, ancak bunların sayısının artması ve anlamlı bir eğilim içinde olması düşündürücü ve hatta uyarıcıdır.

Denetim dışı hizmetlerin denetim hizmetlerinde bağımsızlığı zedelemesinden daha önemli olan diğer bir olgu da, denetim gelirlerinde az sayıda müşteri işletmeye bağımlı olunmasıdır. Arthur Andersen'in Enron'a aşırı bağımlılığı bulunmakta, Enron'dan elde ettiği denetim ücretinin, Arthur Andersen Houston ofisinin toplam denetim gelirlerinin % 27'sini oluşturmaktadır(Healy ve Palepu, 2003:15).

Reinstein ve McMillan (2004:958), denetçi ve denetlenen işletme ilişkilerine dışarıdan ve şeklen bakıldığında kusurlu noktalar olduğunu saptamaktadırlar. Arthur Andersen ve Enron ilişkileri, müşteri-satıcı ilişkilerinde aranan ve var olması gereken mesafeden ciddi derecede uzaktır. Öyle ki, denetim ve denetim dışı hizmetlerin birbirleriyle bağlantılı olmasından dolayı kimin satıcı, kimin müşteri olduğu belirsizdir. Arthur Andersen personeli ve Enron yönetimi sosyal ortamlarda düzenli olarak bir araya gelmektedir. Enron'un işyerinde, Enron ve Arthur Andersen personelini birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Birçok Arthur Andersen personeli her sabah Enron'da işe gelmektedir. Enron yöneticileri, Arthur Andersen personeline işlerini nasıl yapacaklarını dahi söylemektedir. Enron, hangi personelini denetime gönderecekleri konusunda Arthur Andersen'in kararını etkilemektedir. Enron'un iç denetim hizmetini aldıktan sonra Arthur Andersen personeli, aynı zamanda Enron personeli haline gelmiş olmaktadır (Reinstein ve McMillan, 2004:958).

Enron'un muhasebe bölümü, daha önce Enron'un denetiminde ve hesapları üzerinde çalışmış olan eski Arthur Andersen çalışanlarından oluşturulmuştur. Eğer Arthur Andersen elemanlarından birisi Enron ile % 100 işbirliğinden kaçınırsa, eski Arthur Andersen çalışanlarından olan Enron elemanlarınca Arthur Andersen merkezine şikayet edilmiş ve sorun çıkaran eleman başka bir işte görevlendirilmiştir (Ginzl, 2004:53). Arthur Andersen üst yönetiminin, "çok gri alan"a giren Enron'daki karmaşık işlerden haberdar olduğuna ilişkin iç yazışmalar ve notlar bulunmuştur. Bu yazışmalarda, Enron'un birçok işleminin riskli olarak nitelenebilecek kadar sınırları zorladığı kabul edilmektedir (Ginzl, 2004:53). Arthur Andersen'in 14 ortağı, Enron tarafından

kullanılan tartışmalı finansal mekanizmalardan haberdardır, fakat Enron'dan gelmesi olası gelirlerin 100 milyon dolara ulaşacağına tahmin edilmesi denetim riski ile kaygılarına ağır basmıştır. Enron yönetimi büyüme hedeflerine denetim kalitesinden daha çok vurgu yapmış ve büyük müşterileri kaybetmemek için dikkatli davranmıştır (Reinstein ve McMillan, 2004:967).

Olay sonrası hazırlanan Powers Raporu'nun incelenmesi sonucu bir dizi denetim hatası tespit edilmiştir. Buna göre (Benston ve Hartgraves, 2002:122);

- Enron'un mali işler yetkilileri, Arthur Andersen'e özellikle özel amaçlı varlıklar konusunda danışmışlar ve hatta bunların kurulmasını beraber gerçekleştirmişlerdir.
- Enron'un yaptığı yatırımlardaki kayıpları telafi etmek amacıyla başvuru ve çok az ekonomik değeri olan ya da hiç olmayan ve türev araçlar ile gerçekleştirilen işlemlerden doğan yükümlülükleri incelememiştir.
- Özel amaçlı varlıklar kullanılarak gerçekleştirilen işlemlerden dolayı verilen teminatların bir yükümlülük veya şarta bağlı yükümlülük olarak kaydedilmesini Enron'dan talep etmemiştir.
- İlişkili taraflar ve özellikle kendi (bağımlı) yönetici ve çalışanları ile yaptığı işlemler ve sonuç olarak ortaya çıkan çıkar çatışması durumları için Enron'a yeterli açıklama yaptırmamıştır.
- Genel kabul görmüş muhasebe ilke ve standartlarının varlığına rağmen nakit karşılığında yapılmayan hisse senedi ihracının sermaye artışı olarak kaydedilmesine izin vermiştir.
- Enron'un kendi çalışanlarının özel amaçlı varlıklardan edindiği kişisel kazançlar da Arthur Andersen tarafından uygunsuz bulunmamıştır. Ayrıca Enron'un kazançlarına göre çok az vergi ödemesi de bağımsız denetçinin dikkatini çekmemiştir.(Sridharan ve diğerleri, 2002:281). Enron, 1996-2000 döneminde 1.79 milyar dolar vergi öncesi kar etmesine karşılık sadece 17 milyon dolar vergi ödemesi yapmıştır, yani karın sadece %1'ini vergi olarak ödemiştir. (Tonge ve diğerleri, 2003:8)

Arthur Andersen'in çalışma kağıtlarından, denetçilerin gelirin %12'sine ulaşan ve kasıtlı olarak yapılan önemli yanlışlıkların aslında önemli olmadığı kanısına vardıkları anlaşılmaktadır. SEC'in bu durumla ilgili görüşü, Arthur Andersen'in müşteri kaybetmemek için söz konusu mali tabloları onayladığı şeklindedir(Cullinan, 2004:859). Özel amaçlı varlıkların kurulması ile ilgili tavsiyelerin danışmanlığı karşılığında Arthur Andersen'e 5 milyon dolar yapılandırma parası ödenmiştir. (Reinstein ve McMillan, 2004:957) Nitekim kar yönetimi tekniklerinin çoğu ya bizzat denetim firmalarınca geliştirilmekte ya da uygulama için yol göstermektedir. Büyük denetim firmaları arasındaki rekabet, sözü edilen nitelikteki muhasebe tekniklerinin pazarlamasının yapıldığı olasılığını düşündürmektedir (McMillan, 2004:947).

Bu süreç sonunda, bağımsız denetim firmasının kusurlu olduğu izlenimini uyandıran ilk gelişme, Enron denetimi ile ilgili yaklaşık 1 ton şirket belgesinin, Enron'u denetlemekle görevli bir ekip tarafından imha edilmesi olmuştur (TÜRMOB, 2004:8). Bağımsız denetim firması, bu davranışı ile adaletin gerçekleşmesini engellemekle suçlanmış ve 2002 yılında mahkûm edilmiştir³. SEC tarafından açılan dava beş hafta sürmüş ve denetim firması Enron'a ait hesapları ABD-SEC'e vermemekten suçlu bulunmuştur. Bu karar, dünyanın beşinci büyük danışmanlık ve mali denetim şirketi olan Arthur Andersen'in artık halka açık şirketlerin hesaplarını denetleyemeyeceği anlamını taşımaktadır.

Olayın boyutları, sadece Arthur Andersen'in yaptıkları ile sınırlı kalmamış bütün bir denetim endüstrisini içine almıştır. Bunu meslektaş incelemesi (peer review) uygulamasında görmek mümkündür. Sridharan vd. (2002:280), meslektaş incelemesinin de yüzeysel biçimde ve usülen yapılarak amacına ulaşamadığını ifade etmektedir. Enron olayına kadar görece özerk bir yapının içinde faaliyet gösteren ve kendi kendini düzenleyen muhasebe endüstrisi, mesleğin özdenetimi için meslektaş incelemesi mekanizmasını geliştirmiştir. Bu mekanizmada, denetim kuruluşları düzenli biçimde birbirlerinin çalışmalarını gözden geçirmektedir. 2001 yılı sonunda, diğer büyük bir denetim firması olan Deloitte and Touche, Arthur Andersen'in muhasebe ve kalite kontrol sistemini incelemiş, birkaç önemsiz eksiklik dışında mesleki standartlara uyum konusunda makul güvence sağladığını onaylamıştır. 1997'den sonra Waste Management, Rite Aid, Sunbeam Corporation ve Xerox gibi birçok önemli denetimde de yanlışlıklar olmasına rağmen, hiçbir büyük denetim firması meslektaş incelemesinden olumsuz not almamıştır (Sridharan ve diğerleri, 2002:280-81). Muhasebe endüstrisi kural koymak anlamında kendi kendisini düzenleyebilmekte, fakat etkili bir biçimde denetleyememektedir.

Aslında Arthur Andersen, Enron öncesinde de denetim yanlışlıkları ve tartışmalı muhasebe uygulamalarından dolayı sorunlar yaşamıştır. Waste Management (220 milyon dolarlık tazminat ödemesi), Sunbeam Corporation (110 milyon dolarlık tazminat ödemesi), Arizona Baptist Foundation gibi müşterilerin denetimlerinde, mesleki sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle rekor tazminatlar ödeyerek temize çıkmayı başarmıştır. Aynı suçları tekrar tekrar işleyen suçlular gibi, Arthur Andersen'in ödediği cezaları daha yüksek karlar etmenin maliyeti olarak gördüğünü söylemek mümkündür (Reinstein ve McMillan, 2004:968; Craig ve Amernic, 2004:820) Olayın diğer bir tarafı, ceza veren düzenleyici, denetleyici ve yargılayıcı kuruluşların sabıkalıyı belirli bir gözetim veya gözaltında bulundurmamaları, yakın izlemeye almamış olmalarıdır. Cezalar suçları caydırmadığı halde esaslı bir sorun olduğu kabul edilmek istenmemiş ve mevcut yasa ve kurullarla uygulamaya aynen devam edilmiştir.

³“Enron Debacle”, www.riskglossary.com/articles/enron.htm ve “Arthur Andersen”, Wikipedia, The Free Encyclopedia

5. Enron Olayında Denetim Komitesinin Rolü

Enron denetim komitesinin sorunu uzmanlık ve bilgi eksikliği değildir. Bir üye, Stanford İşletme Fakültesi'nin eski dekanı ve tanınmış bir muhasebe akademisyenidir. Bir üye, Brezilya Rio de Janeiro Devlet Bankası'nın genel müdürü ve yönetim kurulu başkanıdır. Bir üye, eski İngiltere enerji bakanıdır. Bir üye, eski ABD mal türevleri ticareti komisyonunun başkanıdır. Bir üye, Hong Kong'lu bir işadamıdır. Bir üye de, Texas Üniversitesi Kanser Merkezi'nin Başkanı'dır (Healy ve Palepu, 2003:14). Denetim komitesi, tamamıyla şirket dışından gelen bağımsız üyelere oluşmasına, bunlardan en az birinin finans uzmanı olmasına ve yılda 4 ya da daha fazla toplantı yapmasına karşılık, bağımsız denetim firmasının bağımsızlık derecesini sorgulamamış ve bağımsız denetim firmasının Enron'un riskli muhasebe uygulamalarından haberdar olduğunu öğrenmesine imkan verecek ilişkileri ve iletişimi Arthur Andersen çalışanları ile kurmamıştır (Gendron vd., 2004:154).

Enron'da denetim komitesinin asıl hatası, özel amaçlı varlıklarla gerçekleştirilen işlemlerin mahiyetini ve sonuçlarını anlamak istememesi olmuştur. Enron olayını araştırmak üzere kurulan özel araştırma komisyonunun ortaya çıkardığı Powers Raporu'nda, denetim komitesi ile ilgili olarak aşağıdaki tespitler yapılmaktadır (Benston ve Hartgraves, 2002:120-121):

- Enron yönetim kurulu, özel amaçlı varlıkların kurulması önerisini gözden geçirmiş, onaylamış ve bunlarla ilgili işlemlerin onaylanması için denetim ve uyum komitesine özel bir görev vermiştir. Ancak denetim komitesi, incelemeyi üstünkörü bir biçimde yapmıştır.
- Denetim ve uyum komitesinin mali tabloların dipnotlarıyla ilgili taslakları önceden görmüş olduğu ve Enron yöneticileri ile bunları görüştüğü belirlenmiştir. Oluşumu ve nitelikleri açısından üst düzeyde olan komitenin, özel amaçlı varlıkların kurulmasını onaylamasından başka, bunlara ilişkin yetersiz dipnotlar ve açıklamaları kabul etmesi, komitenin etkinliği hakkında şüpheler uyandırmıştır.

6. Düzenleyici ve Denetleyici Kamu Kuruluşları

Enron olayı, ekonomik ve toplumsal bir kriz yaratmakla kalmamış, şirketin siyasi iktidar ile bağlantılarının ortaya çıkması ile hayati bir sistem sorununa dönüşmüştür (Craig ve Amernic, 2004:820). Dönemin ABD Başkanı'nın Enron Olayı'nı, "sepetteki birkaç çürük elma" olarak ifade etmiş, böylelikle sistemik bir nitelik taşımadığını ve dolayısıyla kolayca çözülebileceğini ima ederek Şirketler Amerikası'na güvenini teyid etmiştir (Unerman ve O'Dwyer, 2004:987). Ancak, Enron'un serbestleşme stratejisi ulusal elektrik altyapısını yeniden düzenlemeyi öngörmüştür ve buna en ciddi engeller de siyasi nitelikte olmuştur. Bu nedenle Enron, siyaseti, lobiler ve parasal yardımlarla desteklemiştir. Söz konusu siyasi desteklere, son derece ilginç örnekler bulunmaktadır. Bunlardan bir kaçısı aşağıda yer almaktadır (Carson, 2002:35).

- Enron, 1993 yılında Kuveyt'in zarar gören enerji santralleri ihalelerine yönelik lobi yapmaları amacıyla Dış İşleri Bakanı James Baker ve savaşın önde gelen komutanlarından Thomas Kelly'ye para vermiştir.
- 1995'de Clinton yönetimi üyeleri, ulusal güvenlik danışmanı Anthony Lake de içinde olmak üzere, dünyanın en yoksul ülkesi Mozambik'i, boru hattı ihalesini Enron'a vermemeleri durumunda Amerikan yardımını kesecekleri yönünde tehdit etmişlerdir.
- 1993'de, Texas senatörü Phil Gram'in Commodities Futures Trading Commission (CFTC) Başkanı olan eşine yıllık 50,000 dolar yönetim kurulu üyeliği ücreti ödemiştir. Bu tarih, CFTC'nin enerji türevleri piyasasını serbestleştirmeye başladığı tarihe denk düşmektedir.
- İngiliz enerji piyasalarını Margaret Thatcher'in enerji bakanı olarak serbestleştiren John Wakeham, Enron'a denetim komitesi üyesi olarak atanmıştır.
- Senatör Phil Gram, 2000 yılında türev araçlarla ilgili modernleştirme yasasının çıkarılması için öncülük yapmıştır. Bu yeni yasa, mevcut yasaı daraltmış ve Enron'a özel muafiyetler getirmiştir.

ABD'de halka açık şirketler ile ilgili konularda, düzenleme ve denetleme yetkisi en yüksek olan kuruluş olan Securities and Exchange Commission (SEC), Enron'dan önce de hata ve düzensizlik vakalarının çoğalması üzerine denetim ve danışmanlık hizmetlerini ayırmak istemiş, ancak bu konudaki katı tutumunu iş ve siyaset dünyasından gelen baskılar üzerine yumuşatmak zorunda kalmıştır. SEC'in, iş dünyasının kamusal yararlar üzerinde fazla durmadığı ve sadece kendi dar ticari çıkarları üzerinde odaklandığı eleştirileri de olmuştur. (Revsine, 2002:138-39) SEC'in diğer önerileri arasında, hisse senedi opsiyonlarının dönem gideri sayılması, görevlerinden ayrılıncaya kadar üst düzey yöneticilerin hisse senetlerini satmalarının sınırlandırılması ve muhasebe hilesi vakalarından etkilenen piyasalardaki hisse satışlarından elde edilen kazançların yöneticilerce iade edilmesi bulunmaktadır (Healy ve Palepu, 2003:22).

Çöküşün kırılma noktası olarak, 1992 yılında Enron tarafından SEC'e yapılan bir başvuru ifade edilmektedir (McNamar, 2003:64). Bu tarihte Enron, doğal gaz ticareti ile ilgili işlerinde, mevcut tarihi maliyet esasına dayalı muhasebe sisteminin yerini alacak yeni bir sistemi, makul değer muhasebesini (mark-to-market accounting ya da fair value accounting) uygulayıp uygulayamayacağını SEC'e yazılı olarak sormuş ve SEC'den bu uygulamaya herhangi bir itirazı olmadığına dair belgeyi ve izni almıştır. Uygulamaya hemen 1992'de, 1991'in faaliyet sonuçlarını içerecek biçimde başlanmış ve muhasebe yöntemlerini değiştirmekten ileri gelen farklılıkların maddi olarak önemli olmadığı SEC'e bildirilmiştir. 1992 yılında alınan bu izni takip eden 9 yıl süresince SEC, makul değer muhasebesinin Enron bünyesinde yaygın biçimde kullanılmasını herhangi bir şekilde sorgulamayı aklından geçirmemiştir. SEC'den alınan ve sadece doğal gaz ticareti için "itiraz yok" şeklindeki izinden sonra Enron, makul değer muhasebesini,

SEC'e verdiği raporlarda ve kamuya açıkladığı bilgilerde belirtilen bütün faaliyetlerinde sonuna kadar kullanmıştır. Ancak Enron, SEC için hazırladığı dosyalarda ve kamuya yapılan açıklamalarda iştigal ettiği tüm sahalarda bu sistemi kullandığını gizlemeye çalışmış, açık ve yeterli bilgiler vermemiştir. (McNamar, 2003:64) Makul değer muhasebesinin tarihi maliyet muhasebesi ile beraber meydana getirdiği ikili (hibrid) sistem mali tabloların analizinde ve yorumlanmasında güçlükler ve tutarsızlıklar meydana getirmiştir. Muhasebe yöntemindeki değişiklik sonucu ortaya çıkan farklılıklar, aslında maddi olarak önemli boyutlardadır ve SEC yöntem değişikliğine tam olarak nüfuz edememiştir. Oysa Enron'un geçmişine bakıldığında da, kamuya ek bilgiler açıklamasını zorunlu kılan yasalardan kaçma girişimleri belirlenebilmektedir. Bütün bu olgular, SEC için uyarıcı olamamıştır.

SEC, gerçekte iflaslar öncesinde denetim firmaları için daha sıkı bağımsızlık (denetimin özellikle yönetimden bağımsızlığı) kuralları getirecek bir uygulamayı başlatmak istemiştir, ancak ABD Kongresi'nden gelen baskılar üzerine kendi bütçesini kaybetme tehlikesi ile karşılaşınca bu yönde bir uygulamayı hayata geçirememiştir (Wheat, 2002: 36). SEC'den ayrı olarak finansal muhasebe standartları kurulunun (FASB) da, yoğun biçimde lobcilik (baskı grupları), tehditler ve dış müdahalelere maruz kaldığı belirlenmiştir (Revsine, 2002:140). Kurul'un çalışmaları, SEC ve yasama gücü tarafından yakından izlenmekte ve bazen reddedilmektedir. Bu şekilde gelişen standart oluşturma süreci yavaş, zorlu ve siyasi etkilerle ilerlemekte, ve standartlar çok ayrıntılı, mekanik ve katı olmaktadır (Healy ve Palepu, 2003:22).

Son olarak, SEC'in denetim kuruluşlarına uyguladığı yaptırımların büyüklerden çok küçük ve bölgesel faaliyet gösteren kuruluşlara yöneldiği de tespit edilmektedir (O'Connell, 2004:741). Bu ise, büyük boyutlu hile vakalarının çoğunun yaptırım kapsamı dışında kalmasına neden olmuştur.

7. Sonuç

Enron olayının önemi, kendisinden önce meydana gelen benzer muhasebe ve şirket skandallarından niteliği itibarıyla farklı olmasında saklıdır. Farklılık, olayın mali boyutlarında değildir, çünkü görece olarak aynı büyüklükte olaylar daha önce de yaşanmıştır. Farklılık, yöntemde değildir, çünkü benzeri muhasebe ve finansal hilelere başka skandallarda da rastlanmaktadır. Farklılık, muhasebeci ve denetçilerin skandala karışmış olmasında da değildir, çünkü daha önce yaşanan bazı skandallarda hem Enron'un denetçisi Arthur Andersen'in, hem de büyük ve küçük denetçilerin bir dereceye kadar rolleri bulunmaktadır. Bu listeyi biraz daha uzatmak mümkündür, ancak farklılık ekonomik ve mali sistemin bütün unsurlarının, hiçbiri olayın dışında kalmadan ve geçerli bir savunmaları olmadan kusurlu davranarak bir bütün halinde böylesine büyük ve kapsamlı bir olaya neden olmalarındadır. Enron olayı, belki de ilk defa ekonomik ve mali skandalların sonuçları üzerinde değil, nedenleri üzerinde düşünülmesine yol açmıştır. Ekonomik ve mali sistemin bütün faaliyetler ve işlemler için dengeler ve frenler çerçevesi içinde yapılandırıldığı ve hareket ettiği varsayılırken, uygulamada bunun böyle yaşanmadığı, özellikle fren mekanizmalarının işleminde

ciddi sorunlar olduğu ortaya çıkmıştır. Konunun bir yönü kuralsızlaştırmadır. Diğer yönü ise mevcut düzenin boşluklarının kötüye kullanılmasıdır. Başka bir deyişle, hem kural eksikliğinden, hem de kuralların çeşitli yollarla atlatılmasından (ilkesizlikten ve etik yoksunluğundan) söz etmek gerekmektedir.

Enron olayı, muhasebe ve denetim endüstrisi açısından değerlendirilirken ilk dikkat çeken nokta, mesleğin olay öncesinde yapılmak istenen bazı düzenlemelere karşı takındığı tutum olmuştur. Enron olayından önce de muhasebe ve denetim endüstrisinin bağımsızlığının güçlendirilmesi, yönetim kurulu ve denetim komitesine daha çok sayıda şirket dışından gelen üye atanması, ilişkili taraflarla yapılan işlemlerin tam olarak açıklanması ve genel olarak tam açıklama ilkesinin layıkıyla uygulanması, muhasebe uygulamalarının özün önceliği ilkesine göre kaydedilmesi gibi konularda yeni düzenlemeler yapılmak istenmiştir. Bu bağlamda, muhasebe endüstrisinin Enron olayı öncesinde SEC'in yapmak istediği düzenlemelere sistematik olarak muhalefet etmesi kayda değer bir gelişmedir ve muhasebe reformu yarasının (SOA) bu endüstriyi hedef almasında Arthur Andersen'in usulsüzlükleri kadar olmasa da etkisi olduğu düşünülmektedir. SEC, Enron olayı öncesinde denetçilerin bağımsızlığını güçlendirmek isteyince, muhasebe ve denetim meslek kuruluşu (AICPA) en güçlü baskı gruplarından birisi olarak ve ticari çıkarlarının etkileneceğini düşünerek lobi çalışmaları ile yapılmak istenen kamu yararına reformlara muhalefet etmiştir. Amerikan siyaset sisteminde, siyasetçilerin kampanya bağışlarına aşırı bağımlı olmaları lobi çalışmalarının etkinliğini arttırmıştır. Bir baskı grubu olarak muhasebecilerin siyasi kampanya destekleri, ağırlıklı olarak muhafazakar grupları ve iş çevrelerini himaye eden politikacılara yönelmiştir (O'Connell, 2004:738-39 ve 742-43).

Yeni düzenlemelere gösterilen tepki ve siyasetle gerekli bağımsızlık mesafesinin korunamamasına ek olarak, muhasebe ve denetim çalışmalarının yerine getirilmesi sırasında görülen bazı teknik yetersizlikler de önemlidir. Sözgelimi Arthur Andersen'in bazı muhasebe hilelerini tespit edip yeterince önemli olmadığı gerekçesiyle denetim görüşünü değiştirmemesi bunlardan birisidir. Danışmanlığın denetim işinin önüne geçmesi ve denetimi danışmanlığa bağımlı hale getirmesi bir diğer eksikliktir. Enron yönetimi ile iş ve iş dışında kurulan çok yakın ilişkiler ağı başka bir sorun alanıdır. Denetçilerin belli bir süre sonra denetledikleri şirketlerin üst yönetimlerine gelmeleri de bağımlılık ilişkilerini sağlamlaştırmıştır.

Enron olayından sonra yapılan düzenlemelerde yukarıda temas edilen sorunlar, daha ziyade tepkici bir anlayışla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede geniş kapsamlı bir yasa (Sarbanes-Oxley Yasası veya muhasebe reformu yasası) ve yeni standartlar (Başta Statement of Auditing Standart No.99) çıkarılarak kuralsızlaştırma eğiliminin sonuna gelindiği anlaşılmıştır. Denetçilerin, yönetim ve denetim komitesi üyelerinin bağımsızlığına ve uzmanlığına özel bir önem verilmiş, bazı hizmetlerin denetim ile eşzamanlı olarak yapılması yasaklanmış ve dışarıdan daha çok bağımsız üyelerin atanması zorunlu hale getirilmiştir. Şirket yönetimlerinin performansına bağlı olarak aldığı maddi ödüllerin hileli olarak hak edildiği anlaşıldığında geri alınmasının yolu açılmış, hisse senedi opsiyonlarının kullanımına zaman sınırlamaları getirilmiştir.

Mevcut muhasebe ilkelerinin ve özellikle tam açıklama, önemlilik ve özün önceliği ilkelerinin gerçek anlamda uygulanmasının önemine işaret edilmiştir. Kural bazlı rejimin ilke bazlı rejim ile desteklenmesi ve bu çerçevede şirketlere daha çok inisiyatif ve aynı zamanda hesap verme sorumluluğu verilmesi de yoğun biçimde tartışılmakta olan çözüm önerileri arasında yer almıştır. Son olarak, şirketlerin bir etik politikası oluşturmasının, kamuoyuna ilan etmesinin ve bütün idari ve mali faaliyetlerinde bu politikayı eylemli olarak gözetmesinin çözüm paketinin psikolojik ve insani unsuru olması öngörülmüştür.

KAYNAKÇA

- Arnold Beth and Paul de Lange, (2004), “Enron : an examination of agency problems”, *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 751-765.
- Artunç, Burak, (2002), “*Özel Amaçlı Varlıklar ve Bilanço Dışı Muhasebeleştirme Yöntemi Olarak Kullanılmaları*”, SPK Yeterlik Etüdü, Ekim 2002.
- Baker, C.Richard and Rick Hayes, (2004), “Reflecting form over substance : the case of Enron Corp.”, *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 767-785.
- Barlev, Benzion and Joshua Rene Haddad, “Dual Accounting Crisis and the Enron Control Crisis”, *Journal of Accounting, Auditing & Finance* (Yıl belirtilmemiştir.)
- Benston, George J. and Al L. Hartgraves, (2002), “Enron : What Happened and What We Can Learn from It”, *Journal of Accounting and Public Policy* 21.
- Carson, Thomas L., (2003), “Self-Interest and Business Ethics : Some Lessons of the Recent Corporate Scandals”, *Journal of Business Ethics*, 2003.
- Craig, R.J. and J.H. Amernic, (2004), “Enron discourse : the rhetoric of a resilient capitalism”, *Critical Perspectives on Accounting*, 15, 813-851.
- Çaldağ, Yurdakul, (2003), “*Denetim ve Raporlama, Finansal Tablolar ve Analiz Teknikleri*”, TÜRMÖB Yayınları-200, Ankara, 2003.
- Ginzl, David J., (2004), “Dumb, Dumber, and Dumbest : What Went Wrong at Enron”, *Bank Accounting and Finance*, June 2004.
- Hake, Eric R., (2005), “Financial Illusion . Accounting for Profits in an Enron World”, *Journal of Economic Issues*, Vol.XXXIX, No.3, September 2005, 595-611.
- Hartgraves, Al. L. and George J. Benston, (2002), “The Evolving Accounting Standards for Special Purpose Entities and Consolidations”, *Accounting Horizons*, Vol 16, No.3, September 2002.
- Healy Paul M. and Krishna G. Palepu, (2003), “The Fall of Enron”, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 17, No 2, Spring 2003, 3-26.
- McMillan, Keith P.,(2004), “Trust and the virtues : a solution to the accounting scandals?”, *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 943-953.

- McNamar, R.T., (2003), "New Technology Can Help Avoid a Second Enron", Regulation, Fall 2003.
- O'Connell, Brendan T., (2004), "Enron.Con : He that filches from me my good... makes me poor indeed.", Critical Perspectives on Accounting, 15(2004), 733-749.
- Reinstein, Alan and Jeffrey J. McMillan, (2004), "The Enron Debacle : more than a perfect storm", Critical Perspectives on Accounting, 15(2004), 955-970.
- Revsine, Lawrence, (2002), "Enron : sad but inevitable", Journal of Accounting and Public Policy, 21(2002) 137-145.
- Rezaee, Zabihollah, (2002), "Causes, Consequences, and Deterrence of Financial Statement Fraud", Critical Perspectives on Accounting, 16 (2002), December 2002.
- Sims Ronald R. and Johannes Brinkman,(2003), "Enron Ethics (or : Culture Matters More Than Codes)", Journal of Business Ethics, 243-256.
- Sridharan, Uma V., W. Royce Caines, Jeffrey McMillan and Suzanne Summers, (2002), "Financial Statement Transparency and Auditor Responsibility : Enron and Andersen", International Journal of Auditing, 6:277-286 (2002)
- Tonge, Alyson, Lesley Greer and Alan Lawton, (2003), "The Enron story : you can fool some of the people some of the time....", Business Ethics : European View, Volume 12, Number 1, January 2003, 4-21.
- Unerman, Jeffrey and Brendan O'Dwyer, (2004), "Enron, WorldCom, Andersen et al : a challenge to modernity", Critical Perspectives on Accounting 15(2004), 971-993.
- Wheat, Andrew, (2002), "Systematic Failure", Multinational Monitor, January/February 2002.
- Gendron, Yves, Jean Bedard and Maurice Gosselin, (2004), "Getting Inside the Black Box : A Field Study of Practices in Effective Audit Committees", Auditing: A Journal of Practice and Theory, March 2004, Vol.23, No.1
- TÜRMOB , "ABD'de Denetim Mesleği Mercek Altında", Bilanço, Sayı 90, Nisan 2004, sh.8.